

Chloupek, Jan

Reprodukování projevu

In: Chloupek, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 89-92

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120567>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VII. REPRODUKOVÁNÍ PROJEVU

V denní mluvní praxi příslušníků dialektu vzniká velmi často potřeba opakovat ještě jednou projev pronesený původně už dříve, daleko řídkěji pak nutnost odhadnout projev očekávaný až v budoucnosti. Přitom není závažné, je-li starší nebo budoucí projev reprodukován tímž mluvčím nebo jiným. Ve srovnání s promluvkami spisovnými jde v nářečí o mluvené reprodukování projevů, přestože starší nebo budoucí projev mohl být nebo bude též psaný; to se reflektuje v méně výrazném využívání syntaktických kvalit pro vyjádření přechodu mezi projevem reprodukováným a projevem zakotveným v aktuální promluvkové situaci, projevem základním pro jazykovou komunikaci mezi mluvčím a posluchačem (o někdejší situaci projevu, jenž má být reprodukován, bude posluchač zpraven až během aktuální situace). Pokud jde o mluvnický významový vztah mezi větou reprodukovanou a větou jí popřípadě uvozující v aktuální situaci, nemůže být jiný než obsahový. Přesto je při výkladu nářečí vhodné pojednat o reprodukováných projevech odděleně: jednak, jak uvidíme dále, nemusí být reprodukováný projev vůbec nějak zvláště uváděn, uvozován, jednak by zvláště v tomto případě nebylo výhodné odtrhovat od sebe typy parataktické, hypotaktické a nesouvětné, jednak se při reprodukování projevů uplatňují i jiné strukturální rysy než syntaktické.

Ve východomoravských nářečích se reprodukováné projevy uvádějí v aktuální situaci několikerým způsobem:

1. Nejčastěji se vyjadřují pouhým přiřazením, paratakticky. Reprodukováný projev se klade beze změny vedle uvozovací věty, řídkěji před ni, a jen ta jej vlastně vyznačuje jako projev cizí, patřící původně jiné situaci.

Přiřazené reprodukováné věty oznamovací:

právilál, Františko, tož mi cosi daj Lutonina; řekli, šag vy to nepotřebujete tamt.; on praví, idu ven, idu ven a už mu to tekoce tamt.; a toš právilála, cap hop, koza fertyk, šestka na kafe Halenkov;

stejný mluvčí: *sem pravila, tag by bylo, jag bylo Lutonina; já přída dom, povídám, to je spůštka!* Bohuslavice u Gottw.;

s obráceným větosledem: *máž recht, cérko, tag mi řekla Lutonina.*

Přiřazené reprodukováné věty příkazovací:

za staričkem idem a povídá, staričku, staň Lutonina; farář povídá, b'ěšte tam, gde je! tamt.; ti mu říkají, velební pane, pomoz nám ot toho Ořechov;

stejný mluvčí: *já pravím, zavolaj dochtora Všemina; já povídám, b'ěšte tam, gde je!* Lutonina; *já sem povídala, podme, už nemladme!* Podk. Lhota;

souvětí s uvozovací větou vloženou: *podme tam, nabádát, dajte sa operovat Dol. Lhota.*

Přiřazené reprodukováné věty dotazovací:

a ptál sa, co ho žádáš? Val. Příkazy — osoba zde není pošinuta, druhá osoba dotazovací věty nemíří k posluchači z aktuální situace; *dnez řekli, jedem? — Jedem!* Hluk;

stejný mluvčí: *já povídám, a co si nesete uzlík?* Lutonina; *já povídám, a de se vzala?* tamt.

Tento vyjadřovací typ je zcela v souladu s tím, jak dává nářečí přednost souřadnému připojování před podřadným. Od obdobné parataxe ve spisovné češtině se liší nejen větší frekvencí, ale i tím, že uvozovací věta nekončí klesavou, závěrečnou kadencí, nýbrž že se po intonační stránce chová jako každá jiná věta v bezespoječném souvětí, např. slučovací, že tedy tvoří souvětí nejen po stránce významové, ale i po stránce intonační.

2. Někdy chybí uvozovací věta. Reprodukovaný projev se tak objevuje beze změny v souvětí s větou, která prozrazuje původního mluvčího. Sloveso dicendi se rozumí ze souvislosti. Reprodukovaný projev může být svou povahou příkazovací nebo dotazovací.

Druhá věta je nezřídka připojena souřadnou spojkou *a*:

kopnul ho do zadnice a víckrát ňe sem nechot! Seminka; *ten syn přijel s toho Zlína a maminko, potte, já vás dovezu* Kostelec u Gottw.; *a bylo púnoc, přiletel dóm a honem mamí, dajte mi prádla* Jasenná; *fěil ten chlab začne fstávat a už neprší?* Újezdec (... a ptá se, zdali už neprší).

Chybějící sloveso dicendi je v těchto souvětích jakoby zastupováno přechodem ze souvětěné části oznamovací v příkazovací nebo dotazovací v intonačním rámci jednoho souvětí.

Jindy bývá reprodukováný projev připojen bezespoječně. Tak se připojují věty oznamovací nebo příkazovací, řídicí či dotazovací. Příklady:

hnet sa tam vrátli, Francko, čems (proč jsi) to tag řekla? Lutonina; *on dicki postavja sa u ňich, babičko, co děláte?* Újezd u Viz.;

chlapi sa zešli, cěrky spívajte Franc. Lhota; *komis přišla, (: toš kostel rozbúrad a postavid nový!* Loučka;

a toš ten na mne, fěil tá válka byla spravedlivá, ale tedy nebyla Lutonina; *a tož domlěl, nebudu nocovat, puđu dom* Bohuslavice n. Vl; *dondu tam, neco vám povím* Doubravy (dojdu tam a povídám: něco vám povím); *co mñe mñeli dat potporu, né, vi máte živnost* Oldřichovice (vlastně „eliptické“ souvětí se vztahem záměny děje).

Pokud je to vůbec možno, je v oznamovacích větách tohoto typu reprodukovánost projevu signalizována zachováním gramatické osoby. — Někdy sice sloveso dicendi chybí, ale na jeho místě je aspoň jmennou větou vyjádřen původní mluvčí. Časový vztah projevů je zřejmý ze souvětěné souvislosti:

a dis sem vařila, toš ten mladí, babi, kúšček trneg ňe dajte Újezdec; *každý, přitte k nám, přitte k nám* Lutonina.

Toto „eliptické“ přiřazování reprodukováných projevů k aktuálním, tj. jejich zařazování do vyprávění bez uvozovací věty, je umožněno využitím intonace, a mimoto ještě i gestikulace a mimiky. Nelze je v mluvené řeči považovat za syntaktickou anomálii, zvláště srovnáme-li je s jinými případy volného řazení vět vedle sebe v nářečích.

3. Reprodukovanost projevů se vyjadřuje — nejinak než ve spisovných projevech — též hypotakticky.

V oznamovacích větách obsahových je spojka *že* nebo spojka *jak* — druhá s odstínem zdůraznění průběhu děje, jeho postupné posloupnosti, nejen jeho výsledku.

Příklady:

pravíja mi, že to cítit Lutonina; *dycky si pravili, že to chodí bílá paňi* tamt.; *říkávál velebníček, že su to zařikalo* Podk. Lhota; *já jářku, že hovno mi udelá gdoti* tamt.;

vyprávjal nám, jag byl gdysi při stavb'e Halenkov; pravíme, jak sa léčilo prf Chrastešov; šak pravim každém, jaks to dopracoval Uh. Brod.

Ojedinělý je doklad s jako že; vyjadřuje nepřesnost cizího výroku: čítal hlasite, jako že náz je dev'et Lutonina. V zkoumané oblasti nejde o typ běžný.

Příkazovací věty obsahové mají spojku *aby*:

povídá, aby neseřeli nohy dule Lutonina; já sem ho ptała (žádala), aby mi ho pustil dom Mladcová; zaproz ho, aby mu to dal Ostrata; hned ňe ptál (požádal), abych přeži-vačila sa Lutonina (abych to nějak přetrpěla, „přežila“); neřekla sem mu, aby mne žaloval tamt.

Samostatné příkazovací věty mají (v 3. os.) částici *nech* (spis. *at*). Je pozoruhodné, že v obsahových souvětích tato částice s funkcí spojky není. Spisovný typ *Řekl Petrovi, at tam hned běží* (Petr) se v nářečí reflektuje buď jako typ *řekl Petrovi, aby tam hned běžel*, nebo jako typ *řekl Petrovi, hned tam běž*. Spisovný typ *Řekl Petrovi, at tam Jan běží* má nářeční obdobu *řekl Petrovi, aby tam Jan běžel*. Stejně (totiž s *aby*) se reflektuje i frekventně vzácnější typ *Řekni Petrovi, at tam* (Petr nebo Jan) *běží*.

Zdvořilostní věty práci mají *lesti*: *hned ho ptałi* (žádali), *lesti by im nemohl ukázat cestu Zádveřice*.

Závislé otázky doplňovací mají — podobně jako ve spis. češtině — stejnou formu jako otázky samostatné, necháme-li stranou rozdíl v intonaci a pošnutí osoby:

enom mi pov'este, co byla za hrúza f tých koncentračních táboroch Lutonina; tož mi pov'este, či ti chlapi sú Lutonina; toš pochval sa, co děláte Hrobice; a tož on že (prý) si pravil, co člov'ec, že! Újezd u Viz.; neš potem sem se ich ptała, gdi pújdú Kudlovice.

Závislé otázky zjišťovací mají (ne ovšem na celém východomoravském území) proti spisovné češtině částice *či*, *-i*, *lesti*:

ide sa optat, či sem to dostala Jestřábí; pravil, byla-i sem tam dvakrát lebo co Jasenná; .pravím, lesti bi sa mohl na to optat Újezdec.

či a *-i* uvozují též samostatné otázky (srov. na s. 50) jako citově zabarvené dotazovací částice. Ve vedlejších větách však ani *či* ani *-i* citově zabarveny nejsou.

Vylučovací vztah vyjadřuje v závislých otázkách spojka *lebo*: *či to byla sv'ecká lebo nábožná* (píseň), *nepravil Střelná; volal na ňeho, chiti-i ju lebo ne Lidečko*.

4. Dílem — na rozdíl od spisovného vyjadřování — přenáší se *že* z oznamovacích vět i do vět příkazovacích a dotazovacích, kde ovšem zůstává i *aby*, *lesti*. U vět příkazovacích je tento způsob v nářečí snad dokonce častější než vyjádření vztahu jedinou, náležitou spojkou. Např.:

tož mi jeden pravil, že abych si došla na Fsetín, že mi dochtor brýle dá Všemina; praví mi, že abyhme žádali Lutonina; kázal, že aby vzali jednu tamt.;

pravili, že lesti negdo nespál na hůře Hvozdná.

Původní obsahová spojka *že* se přenáší i do jednoduchých vět a tam má význam příslovce označujícího reprodukovanost projevu, naznačujícího, že se o věci už mluvilo:

tam s teho bude vývařovňa že Podk. Lhota; on m'ěl že už potem zápal šeckého tamt.; že neh i do chce co chce. Ona massa ne! Všemina; kolig je náz že v'etších? Lutonina.

Stejně *že* bývá i v souvětích. Ani tu pochopitelně není podřadící spojkou a ani zde není třeba předpokládat vynechané sloveso dicendi:

potem přišel henkaj ze Ščipy od hospockého, že mu chybí slíovica Kostelec u Gottw. (a prý mu chybí); a tož už dedáček chodil, že nám nepřidávají Újezdec (chodil, prý nám nepřidávají); z dúchodem bylo tak, že tá staroba gdesi cosí, že mi dajú dúchot Kostelec u Gottw.

Dále stává že i v sousedství náležitých spojek po jiných hlavních větách než se slovesem dicendi:

přišli podruhéj, zasěj, že proč to nehcu dat Lutonina; přišel, že lesti by nešla tam slůžít Březnice; přišel dóm, že abich to prodál Ořechov; přišel, že abych šel g hospoddři s kóhna Klečůvka; poslali, že aby šel žat Držková. V některých dokladech nelze ani chybějící sloveso dicendi doplnit, např. nechťel upit téj gořalky, že aby se neožhrál Doubravy (účelové souvětí).

V těchto případech jako by že nahrazovalo chybějící větu se slovesem dicendi. V nářečích projevech nejsou v oblibě uvozovací věty ani v souvislém vyprávění, srov. např.:

a oňi, gde to neseš? — Do Biskupic. — A potom přída z Biskupic? Kaňovice; co děláš, Jahoda? — Žehlím šaty. — Gdes to vzál? — Našel Biskupice; a ti v aute. Co budete kupovat? — A cërce panenku Lutonina.

I tady se však klade na označení reprodukovanosti projevu že (při různosti mluvčích):

a gde ste tolig nabrala? — Že šak sem neukradla! Lutonina; gdo ti to ovazováł? — Že maminka Luhačovice; ot kerěj si kumpanije? — Že ot třetí Hluk.

Nadto proniká toto že i před souřadně připojený a řádně uvozený projev: *on mu povídál, že nehrajte si, bješte g dočtorovi Polichno.*

O vývoji původní obsahové spojky v novou spojku záměrovou na s. 84.

5. Někdy o reprodukované projevy nejde, i když je výrok uvozen větou se slovesem dicendi; uvozovací věta projev jen zdůrazňuje, obrací na něj pozornost posluchače; projev získává na emocionálnosti, neboť se v něm upozorňuje na „mluvení“. Po stránce syntaktické však žádný rozdíl od vět necitových nepozorujeme. Několik příkladů:

šak pravím, jag dědina dopáda Bohuslavice u Gottw.; pravím, lesti bi sa mohł na to optat Ůjezdec; já si pravím, enom dyž na mňa neprši Liptál.

Shrnutí. Východomoravská nářečí nevyjadřují většinou reprodukovanost projevu žádnými syntaktickými prostředky, nepočítáme-li k nim uvozovací větu jako novou součást aktuálního projevu — a i ta nezřídka chybí. Zařazují reprodukováný projev do nového kontextu bez formálních změn (počítaje v to i změny v intonaci).

Ridčeji, při méně živém, ne tak bezprostředním a při citově neutrálním vypravování, kdy příslušník nářečí může svůj jazykový projev formulovat s perspektivou, vyjadřuje se reprodukovanost projevu souvětňnou stavbou podřadňnou (zhusta stejnými prostředky jako ve spisovném jazyce).

Změna obsahové spojky že v slovo označující reprodukovanost projevu (vyskytující se jak ve větách jednoduchých, tak i „nadbytečně“ vedle náležitých spojek v souvětích) svědčí o tom, že nářečí dává přednost slovnímu vyjádření reprodukovanosti projevu před mluvnickým vyjádřením hypotaxí. Zanedbávání syntaktického rozlišování mezi projevy reprodukovánými a aktuálními projevy základní situace je umožněno těmi vlastnostmi nářeční syntaktické struktury, které vyplývají z mluveného rázu nářečních projevů, tj. z jejich zakotvenosti v bezprostřední situaci a z možnosti využít intonace a dále doprovodných gest a mimiky.